

მარიამ ჩხარტიშვილი

ვახტანგ გორგასლის საგვარეულო კუთვნილების საკითხი ხოსროვანთა სამეფო ოჯახის ისტორიის ფონზე*

ძველი და შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია სამეფო დინასტიების ისტორია. ბაგრატიონების ოჯახი ყოველთვის იწვევდა მკვლევართა დიდ ინტერესს. ამიტომ გამოკვლევები მათი წარმომავლობისა თუ მათ მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ სხვა საკითხთა შესახებ ძალიან მრავალრიცხოვანია. შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი ქართველი ხოსროვანების ისტორია. არადა, ხოსროვანები იყვნენ დიდი პიროვნული მომხიბლაობის უაღრესად განათლებული, მორწმუნე, პოლიტიკური აღლლოთი დაჯილდოებული მმართველები. მათ ქართული იდენტობის განმტკიცება-ჩამოყალიბებას ბაგრატიონებზე ნაკლებ როდი შეუწყვეს ხელი. ამიტომ მიმაჩნია, რომ ამ ოჯახის თავგადასავლის, მისი ცალკეული წევრების ბიოგრაფიების შესწავლა უაღრესად აქტუალურია.

მე უკვე მივეძღვენი რამდენიმე ნაშრომი ხოსროვანების ისტორიას და, ჩემი აზრით, არაერთი საკითხი გავარკვიე.¹ თუმც კვლევის შედეგი ჯერ არ გამომიქვეყნებია. ამ პერიოდის ქართლის ისტორიის რეპრეზენტირება იმდენად რთულია, იმდენი ურთიერთდაკავშირებული საკითხია ერთმანეთთან გადაჯაჭ-

* წაკითხულ იყო მოხსენებად 2014 წლის 27 ნოემბერს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პუბლიკაციურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციაზე, რომელიც მიემდგვნა პროფესორ ნოდარ შოშიაშვილის დაბადებიდან 90-ე წლისთავს.

¹ მ. ჩხარტიშვილი. „ფრიად სარწმუნო ბაკური“. „მნათობი“. 1986. №5, გვ. 161-166; მ. ჩხარტიშვილი. ისტორიული პორტრეტები. თბ. 1992; მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები („ცხოვრებაი წმიდისა ნინოისი“). თბ. 1987; მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიკ რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბ. 2009; მ. ჩხარტიშვილი. სახეები საქართველოს წარსულიდან. თბ. 2009; მ. ჩხარტიშვილი. „მოქცევაი ქართლისაი“ პეტრე იბერის შესახებ. თბ. 2013.

ვული, რომ მცირე მოცულობის ნაშრომში ვერ ხერხდება ყველაფერზე ერთ-
დოულად საუბარი. წინამდებარე სტატიაში მინდა ზოგი, აქამდე ჩრდილში
მყოფი, დეტალი წარმოვაჩინო, თუმც ამჯერადაც ყველა მნიშვნელოვანი მო-
მენტის გაშუქებას, სამწუხაროდ, ვერ შევძლებ. იმედს ვიტოვებ, რომ უახლო-
ეს მომავალში გამოვაქვეყნებ ხოსროვანთა საგას, რომელშიც ჩემ მიერ მოდიე-
ბული ფაქტები სრულ ასახვას ჰპოვებს.

სამეფო სახლის ისტორიის განსაკუთრებით საინტერესო საკითხების
რიცხვს განეკუთვნება დინასტიის ხელისუფლებიდან წასვლის დრო. სწორედ
აქ არის დიდი ხარვეზი ხოსროვანთა სახლის ისტორიის არსებულ სამეცნიერო
რეპრეზენტაციებში: ჩვენ შეგვიძლია დაბეჯითებით ვთქვათ, თუ როდის მო-
ვიდნენ ხოსროვანები ქართლის სამეფო ხელისუფლებაში („ქართლის ცხოვ-
რების“ მიხედვით, დინასტიის დამფუძნებელი იყო ქართლის პირველი ქრის-
ტიანი მეფე მირიანი), მაგრამ, სამწუხაროდ, არ შეგვიძლია ასეთივე დაბეჯი-
თებით ვუპასუხოთ კითხვას, თუ როდის მიდიან ისინი ხელისუფლებიდან. ამ
გაურკვევლობას წარმოშობს როგორც ხარვეზები არსებულ რეპრეზენტაციებ-
ში, ისე წყაროთა განსხვავებული მონაცემები. მაგალითად, „ქართლის ცხოვ-
რების“ ერთ-ერთი² თხზულების მიხედვით, ჯუანშერ არჩილის ძის შემდგომ,
ანუ VIII საუკუნეში „იწყო შემცირებად მეფობამან დიდთა მეფეთა ხუასროან-
თამან“.³ ანუ მანამდე, ამ თხზულების მიხედვით, ქართლის მმართველები (ქარ-
თლის ერისმთავრების ჩათვლით) იყვნენ ხოსროვანები, მაშინ, როცა „ქართ-
ლის ცხოვრების“ სხვა თხზულების, კერძოდ, სუმბატ დავითის ძის ნაშრომის
ცნობით, ქართლის პირველი ერისმთავარი გუარამი და მისი შთამომავლები
იყვნენ ბაგრატიონები.⁴ ამგვარად, თუ ამ წყაროს დავუჯერებთ, გამოდის, რომ

² როგორც ცნობილია, „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყის ნაწილში წარ-
მოდგენილი თხზულებების ატრიბუციასთან დაკავშირებით სამეცნიერო
ლიტერატურაში არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. მე, ცხადია, მაქვს სა-
კუთარი პოზიცია, რომელიც ბეჭდურად არაერთხელ დამიფიქსირებია კი-
დეც. ჩემი თვალსაზრისი განსხვავდება „ქართლის ცხოვრების“ ი. ჯავა-
ხიშვილსეული სქემისაგან, რომლის მიხედვით არის ხშირად ტექსტების
პუბლიკაციები განხორციელებული. ამჯერად ამ საკითხების განხილვის,
არც საკუთარი პოზიციის არგუმენტირების ადგილი არ არის. ამიტომ
თხზულებას შეგნებულად არ ვასახელებ.

³ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი როინ მეტრეველი. თბ. 2008,
გვ. 254.

⁴ სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრებაი და უწყებაი ბაგრატიონიანთა. ტექსტი
გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურ-
თო გონელი არახამიამ. თბ. 1990.

ხოსროვანთა ზეობა VI საუკუნეს არ გადმოსცდება.⁵

ჩემი წინა გამოკვლევების შედეგად გამიჩნდა აზრი, რომ ხოსროვანები სამეფო ტახტს კარგავენ ფიზიკური გადაშენების გამო. უკანასკნელი ხოსროვანი მეფე ქართლის სამეფო ტახტზე იყო მირიანის შვილიშვილი არჩილ რევის ძე. მისი ზეობა დაახლოებით V საუკუნის 10-30-იანი წლებით განისაზღვრება. როგორც გაირკვა, მას საკუთარი შვილი არ ჰყოლია, შესაბამისად, ბიოლოგიურ ხოსროვანთა ზეობა ამ დროს შეწყდა. თუმცე ქართლის მომდევნო ხელისუფალნი, რომელნიც ერთ-ერთ ძლიერ არისტოკრატიულ საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ, თავიანთ ლეგიტიმაციას მაინც ხოსროვანობით ახდენდნენ, ანუ ხოსროვანობას „იჩემებდნენ“. ამ საგვარეულოს პირველი წარმომადგენელი ქართლის ტახტზე იყო ვახტანგ გორგასლის მამა მირდატი, რომელიც იყო არჩილ რევის ძე ხოსროვანის შვილობილი და ამ გზით მისი მემკვიდრე.

ამგვარად, ხოსროვანთა დინასტიური ისტორიის დასასრული გარკვეული კუთხით უკავშირდება ვახტანგ გორგასალს, კერძოდ, მისი საგვარეულოს განსაზღვრის პრობლემას. ეს გარემოება საკითხისადმი ინტერესს კიდევ უფრო ზრდის. ვახტანგ გორგასალი ხომ საქართველოს ისტორიის სრულიად გამორჩეული ფიგურაა: მის შესახებ ცნობებს არა მარტო ისტორიოგრაფიული ძეგლები, არამედ ფოლკლორიც გვაწვდის. ეს წყაროები ცხადყოფს, რომ ვახტანგის, როგორც ღიდი მეფის, სახე დამკვიდრდა უკვე ძველ დროში.⁶ *დროშა*

⁵ წყაროების ორაზროვნება თავისებურად აისახება სამეცნიერო რეპრეზენტაციებზეც. ასე მაგალითად, კ. თუმანოვის აზრით, ძველ იბერიაში ზეობდა სამი დინასტია: ფარნაბაზიდების (ძვ.წ. IV საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნემდე), არშაკიდების (სომხური შტო) (ახ. წ. I საუკუნიდან III საუკუნემდე) და ხოსროიდების (III-VI საუკუნეებში), რომლებიც თავს წარმოადგენდნენ როგორც სასანიდები. Cyril Toumanoff. *Medieval Georgian Historical Literature (VIIth-XVth Centuries)*. Traditio, Vol. 1. 1943. გვ. 139-182, published by Fordham University. <http://www.jstor.org/stable/27830031>), გვ. 144, n.10. ამ ქრონოლოგიით ჩანს, რომ აღნიშნული მკვლევრის შეხედულებით, ხოსროვანების ზეობა არ გაგრძელებულა VI საუკუნეში ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ და, შესაბამისად, ქართლის ერისმთავრები ხოსროვანები არ იყვნენ. ამგვარად, კ. თუმანოვი, ერთი მხრივ, „ქართლის ცხოვრებაზე“ დაყრდნობით მიუთითებს ქართული დინასტიების შესახებ; მეორე მხრივ, ისე გამოდის, რომ ის უგულვებელყოფს იმავე წყაროს ერთ-ერთი თხზულების ცნობას ქართლში მეფობის გაუქმების შემდგომაც ხოსროვანების ზეობის შესახებ.

⁶ შესაბამისი მასალა ერთობლივად წარმოდგენილი აქვს ს. რაპს: Stephen Harold Rapp. *Imagining History at the Crossroads: Persia, Byzantium, and the Architects of the Georgian Written Past*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the

გორგასლიანი,⁷ ტახტი გორგასლიანი – ეს სწორედ შუა საუკუნეების საქართველოს კონცეპტებია. ახალ დროშიც ვახტანგი რჩება ქართველთა კოლექტიური მახსოვრობის განუყოფელ ნაწილად.⁸ სწორედ ამ დამოკიდებულებით აიხსნება ვახტანგ მეფეზე მრავალრიცხოვანი პოპულარული, სამეცნიერო-პოპულარული თუ სამეცნიერო ლიტერატურის არსებობა. ამ საოცრად ინტენსიური დისკურსის ფონზე საკვირველიც კი არის, რომ დღემდე ჩვენ არ გვაქვს ცალსახა პასუხი კითხვაზე, თუ რომელ საგვარეულოს ეკუთვნოდა ეს დიდი მეფე.

სპეციალურ ლიტერატურაში ვახტანგ გორგასლის საგვარეულო კუთვნილების შესახებ ძირითადად ორი თვალსაზრისი იკვეთება: 1. ვახტანგი ფარნავაზიანია; 2. ვახტანგი ხოსროვანია.

ამ უკანასკნელი თვალსაზრისის მომხრენი ეყრდნობიან „ქართლის ცხოვრებას“, კერძოდ, მის ცნობას იმის შესახებ, რომ ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფე მირიანი ირანელი უფლისწული იყო (ირანის შაჰის შვილი მხევლისაგან). მან სათავე დაუდო ახალ ქართულ სამეფო დინასტიას – ხოსროვანთა დინასტიას, რომელიც წარმომავლობით უკავშირდება სპარსეთის სამეფო საგვარეულოს, ანუ სასანიანებს.⁹ ვინაიდან მირიანი ვახტანგის წინაპ-

requirements for the degree Doctor of Philosophy (History) in The University of Michigan. 1997, გვ. 471-480.

⁷ ამ კონცეპტის შესახებ და შესაბამისი ისტორიის რეპრეზენტაციის საინტერესო ცდა ეკუთვნის გიორგი მაჭარაშვილს. იხ. მისი „დროშა გორგასლიანი“. http://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/9648/1/Drosha_Gorgasliani.pdf

⁸ ქრისტოფერ ჰაასი საგანგებოდ ჩერდება ვახტანგის პოპულარობაზე თანამედროვე საქართველოში (Christopher Haas. Geopolitics and Georgian Identity in Late Antiquity: The Dangerous World of Vakhtang Gorgasali. Georgian Christian Thought and Its Cultural Context. Memorial Volume for the 125th Anniversary of Shalva Nutsubidze (1888-1969) Edited by Tamar Nutsubidze. Cornelia B. Horn and Basil Lurié with the Collaboration of Alexey Ostrovsky. Brill. Leiden-Boston. 2014, გვ. 30-31), რაც, ცხადია, ისევ და ისევ ქართულ ერთობაში კოლექტიური მახსოვრობის განგრძობადობისა და ვახტანგის ფენომენის განსაკუთრებულობის მაჩვენებელია. ამ კუთხით საინტერესო მასალა მოძიებულია, აგრეთვე, ი. ჯღანჯღავას ისტორიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილ ნაშრომში „მეფე ვახტანგ გორგასალი: ისტორია და მახსოვრობა“. ნაშრომი შესრულებულია თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტში. სამეცნიერო ხელმძღვანელი მ. ჩხარტიშვილი. თბ. 2015.

⁹ ასე ფიქრობდა, მაგალითად, ლ. პატარიძე. პოლიტიკური და კულტურული იდენტობანი IV-VII სს-ის ქართულ ერთობაში: „ქართლის ცხოვრე-

რად წარმოგვიდგება (თავად ვახტანგი მის „ცხოვრებაში“ მიუთითებს, რომ მირიანის შთამომავალია¹⁰), მკვლევრებს გამოაქვთ დასკვნა, რომ, შესაბამისად, ვახტანგი ხოსროვანთა საგვარეულოს წარმომადგენელია.

ისინი, ვინც ვახტანგ გორგასლის ფარნავაზიანობას უჭერენ მხარს, თვლიან, რომ ცნობა მირიანის ირანული წარმომავლობის შესახებ მემატიანის გამოგონილია ქართველი მეფეების განდიდების მიზნით. ეს ცნობა რომ სინამდვილეს არ ასახავს, მათი აზრით, ამას ადასტურებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომლის მიხედვითაც მირიანი არა ირანის შაჰის, არამედ ქართველი მეფის ლევის ძეა.¹¹

მე მიმაჩნია, რომ მირიანის წარმომავლობასთან დაკავშირებული პირველი თვალსაზრისი სწორია, ხოლო ეს უკანასკნელი მსჯელობა არაა მართებული. წყარო არ მიუთითებს, რომ ლევი მეფე იყო. აქ მხოლოდ ისარის აღნიშნული, რომ ეს პიროვნება იყო მირიანის მამა. ცხადია, მეფეთა სიაში პიროვნების სხვა მეფის მამობის გამო მოხსენიება არაა ჩვეულებრივი შემთხვევა.

ბის“ სამყარო. თბ. 2009, გვ. 37-54; შდრ. მ. სანაძე. „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი (ქართლოსიდან მირიანამდე). თბ. 2001, გვ. 147-149.

¹⁰ ვახტანგის კუთვნილება მირიანის ოჯახისადმი და, შესაბამისად, მისი ხოსროვანობა საგანგებოდ არის ხაზგასმული „ქართლის ცხოვრებაში“: „არამედ ვახტანგ მეფემან ამცნო სპათა სომხითისათა და და ყოველთა სპარსთა, რადთა არავის კვლიდეს მოწესეთაგანსა, არამედ ტყუეჲჟყოფდნენ და პრქუა მათ: ‘შამის მამად ჩემი მირიან ოდეს შემოჰყვა მეფესა სპარსთასა, ძმისწულსა თვისსა ბრძოლად ბერძენთა ზედა, ესევეითარსა უყოფდეს მოწესეთა და ეკლესიისა მსახურთა’... იხ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 173; და კიდევ: „და პრქუა ყოველთა წარჩინებულთა: ‘თქუენ, მკვდრნო ქართლისანო, მოივსენენით კეთილნი ჩემნი, რამეთუ პირველად სახლისა ჩემისა მიერ მიიღეთ ნათელი საუკუნოჲ. ნათესავსა და სახლსა ჩემსა ნუ შეურაცყოფთ და სიყუარულსა ბერძენთასა ნუ დაუტეობთ“. იხ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 220.

¹¹ მაგალითად, მირიანს ფარნავაზიანად მიიჩნევს (ანუ მირიანოს ხოსროვანობას უარყოფს) ვ. გოილაძე. იხ. მისი. აშიერკავკასიაში სასანიანთა მმართველობის ასახვა ქართულ საისტორიო ტრადიციაში (მირიანის შესახებ ლეონტი მროველის ზოგიერთი ცნობის განმარტებისათვის). „მაცნე“. ისტორიისა, არქეოლოგიის ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. 1982. №4, გვ. 115-122; მისივე. ფარნავაზიანთა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია. თბ. 1990; შდრ.: ქ. ნადირაძე. საქართველოს მეფეები. თბ. 2000, გვ. 31; დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 2003, გვ. 8-9; ა. ბოგვერაძე. მირიან III. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 7. თბ. 1984, გვ. 14; ლ. ჯანაშია. აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლის) IV-V საუკუნეებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 60-62.

სწორედ ეს აქცევს ამ ცნობას ერთგვარ შებრკოლების ლოდად: სულ არაფერი რომ იყოს ლევზე ნათქვამი, მაშინ შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ მეფეთა სიაში მისი დასახელება მის მეფობას ნიშნავს. მაგრამ ეს ასე არაა, გარკვეული ინფორმაცია მოცემულია და ეს ინფორმაცია არაა მის მეფობაზე მითითება. აღნიშნული აშკარას ხდის, რომ მირიანის მამად დასახელებული ლევი თავად მეფე არ იყო. ის ამ სიაში ფიგურირებს, როგორც მეფის მამა. მაგრამ რატომ?

ამ ვითარების ახსნა ხერხდება მხოლოდ იმ ფაქტების გათვალისწინებით, რომლებიც მოცემულია „ქართლის ცხოვრებაში“, ვგულისხმობ აქ შემონახულ ცნობას მცირეწლოვანი მირიანის რეგენტის შესახებ: ირანელ უფლისწულს აღმზრდელად უტოვებენ მამამძუძეს. თუ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ლევს, წოდებულს მირიანის მამად, მირიანის მამამძუძედ გავიაზრებთ (მამასა და მამამძუძეს შორის ტოლობის ნიშნის დასმა სავსებით შესაძლებელია, რადგან ხელოვნური ნათესაობა ეტოლებოდა და, დღესაც ეტოლება, ბიოლოგიურს როგორც სამართლებრივად, ისე ადამიანური სენტიმენტების კუთხით), მაშინ ცხადი ხდება, არა მარტო „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკაში წარმოდგენილ მეფეთა სიაში არამეფის, ანუ ლევის სახელის მოხსენიების ლოგიკა, არამედ ისიც, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მირიანის ირანული წარმომავლობის საწინააღმდეგოს არაფერს შეიცავს. პირიქით, ეს ძეგლი ირიბად ამ ფაქტს კიდევაც ადასტურებს, რამდენადაც ის ლოგიკურია სწორედ იმ კონტექსტისათვის, რომელიც ირანელი უფლისწულის ქართლის ტახტზე დასმის რეპრეზენტაციას წარმოადგენს. ამასთან სრულიად ბუნებრივია, რომ მირიანს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონოდა ლევისადმი და ქართლის მეფეთა სიაში ლევის მირიანის მამობის „ტიტულით“ დასახელებაც ამ დამოკიდებულების გამოხატულება უნდა იყოს. იმავეს აჩვენებს მირიანის მიერ საკუთარი ძისათვის მამამძუძის სახელის დარქმევის ფაქტიც: როგორც ცნობილია, მირიანის პირმშოს ერქვა რევი, რევი კი, ცხადია, იგივე ლევია.

თუმცა, აქ არის ერთი შეხედვით (sic!) ხელშეშლელი გარემოება: „ქართლის ცხოვრებაში“ მირიანის მამამძუძეს მირვანოზი ჰქვია და არა ლევი. მე მიმაჩნია, რომ აღნიშნული ფაქტი არ ქმნის დაბრკოლებას „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ზემოთ ხსენებული ცნობის ჩემეული ინტერპრეტაციისათვის: ორივე ეს სახელი რელიგიური ეპითეტებია: *მირვანოზი* მითრას მიმდევარს (მცველი, მფარველი, მოსიყვარულე) ნიშნავს, *რევი* სიცრუის დამმარცხებელს.¹²

¹² მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I. თბ. 1966, გვ. 483, 490.

ირანული ტრადიციით, ამგვარი ეპითეტები არაერთი შეიძლება ჰქონოდა ადამიანს. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მირვანოზი აქტიური რელიგიური საქმიანობით გამორჩეული პიროვნება იყო. მის სახელს უკავშირდება მითრასტული კულტმსახურების ცენტრის ნეკრესის მოვლა-პატრონობა.¹³ აქედან გამომდინარე, სრულიად ლოგიკურია, ის წოდებული იყო რევადაც. შესაძლებელია სხვა ვარიანტიც: ლევი სხვა რეგენტი იყო. მირვანოზი გარკვეული დროის მერე გარკვეული მიზეზით (თუნდაც გარდაცვალება) შეცვალეს ლევით. ახლა ძნელია გადაჭრით იმის თქმა, ამ ორი დაშვებიდან რომელს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა. აქ მთავარი სხვა მომენტებია, რომლებიც უეჭველია: ლევი მეფედ არ იხსენიება და მირიანს მამამძუძე ჰყავდა. არამეფე მამა კი შეიძლება მხოლოდ მამამძუძე ყოფილიყო: ის თან „მამა“ იყო და თან, თავის ძისაგან განსხვავებით, არ იყო სამეფო ოჯახის წარმომადგენელი, შესაბამისად, ვერც მეფე იქნებოდა.

ეს შეხედულება, ანუ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ განხილული ცნობის ახლებური ინტერპრეტაცია, ვრცლად მაქვს წარმოდგენილი 2009 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში¹⁴ და აქ მასზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ.

ამგვარად, ვახტანგის ფარნავაზიანობის თვალსაზრისზე მდგარი მკვლე-

¹³ ნეკრესი ძველთაგანვე იყო მითრასტული კულტმსახურების ცენტრი საქართველოში. ამას აჩვენებს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დიდი მითრასტული სატაძრო კომპლექსის აღმოჩენა ნეკრესში: ლ. ჭილაშვილი. ნეკრესის წარმართული სამლოცველოები. თბ. 2000. საინტერესოა, რომ ახ. წ. VI საუკუნემდე ნეკრესში ცეცხლის საკურთხევლის არსებობა, რომელზეც ერთ-ერთმა ასურელმა მამამ, კერძოდ, აბიბოსმა ცეცხლი დაშრიტა, რის გამოც მოწამეობრივად აღესრულა კიდევც. პირველად ნეკრესი დააფუძნა მეფე ფარნაჯომმა, რომელიც დაუპირისპირდა ადგილობრივი კერპების რელიგიას სწორედ ცეცხლთაყვანისმცემლობით (ქართული წყაროები ტოლობის ნიშანს სვამენ ცეცხლთაყვანისმცემლობასა და მზისთაყვანისმცემლობას შორის): „ამან ფარნაჯომ უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენებად, და ამან აღაშენა ციხე ზადენი, და შექმნა კერპი, სახელით ზადენ და აღჰმართა ზადენს, და იწყო შენებად კახეთს, ქალაქსა ნელქარისასა, რომელ არს ნეკრესი. და ამის შემდგომად შეიყუარა სჯული სპარსთად, ცეცხლისმსახურებად, ...და იწყო ცხადად გმობად კერპთა“. იხ. ქართლის ცხოვრება, გვ. 48-49: სწორედ ნეკრესისათვის უზრუნველი მირიანის მამამძუძეს მირვანოზს განსაკუთრებით: „ხოლო ამან მირვანოზ, მამამუძემან მირიანისმან ჰმატა ყოველთა სიმაგრეთ ქართლისათა და უმეტეს ყოველთასა მოამტკიცნა ზღუდენი ქალაქისა ნეკრესისანი“, ქართლის ცხოვრება, გვ. 79.

¹⁴ მ. ჩხარტიშვილი. ქართული ეთნიკური რელიგიური მოქცევის ეპოქაში. თბ. 2009, გვ. 88-117.

ვრები შემცდარნი მგონიან, მაგრამ, როგორც თავშივე აღვნიშნე, ვახტანგი არც ხოსროვანთა საგვარეულოს წარმომადგენლად მიმაჩნია, მიუხედავად იმისა, რომ ამას კიდევ ერთხელ მინდა ხაზი გავუსვა, მირიანის ხოსროვანობის შესახებ აზრს ვიზიარებ და უკვე ხსენებულ წიგნში დამატებითი არგუმენტებითაც ვამყარებ.

საქმე ისაა, რომ ის მკვლევრები, რომელნიც მირიანის მეშვეობით ვახტანგის ხოსროვანობას ამტკიცებენ, თვლიან, რომ მირიანიდან მოყოლებული ვახტანგამდე მემკვიდრული ხაზი უწყვეტი იყო. მე კი ვთვლი, რომ ხოსროვანთა ღინასტია მეფე არჩილ რევის ძის ზეობით სრულდება. ეს ის მეფეა, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვახტანგის პაპად არის მიჩნეული.

ვნახოთ, რას ემყარება ტრადიციული შეხედულება და რატომ არ ვიზიარებ მე მას.

ტრადიციული შეხედულება ემყარება „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემს, რომლის მიხედვით, არჩილის ძე იყო მირდატი, ხოლო ამ მირდატის ძე ვახტანგ გორგასალია: „და ესუა ძე არჩილს, და უწოდა მირდატ“.¹⁵ „და კუალად ევედრებოდეს ღმერთსა მირდატ მეფე და დედოფალი საგდუხტ, რადთა მისცეს ძე. და შემდგომად ოთხისა წლისა მიუდგა საგდუხტ და შვა ძე უწოდა სპარსულად სახელი მისი გარან ხუასრო თანგ, ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“.¹⁶

„მოქცევაჲ ქართლისაჲშიც“ არჩილის მერე მირდატია დასახელებული, მაგრამ მათ შორის ნათესაური კავშირის შესახებ არაფერია თქმული: „და მისა შემდგომად მეფობდა არჩილ და მთავარებისკობოსი იყო იონა. და მაშინ დაეცა ქუეში ეკლესიაჲ. და იონა მოიცვალა გარეუბნისა ეკლესიასა და სუეტი იგი ცხოველი თანა-წარმოიღო. და მისა ზე აზნაურთა სტეფანე-წმიდაჲ აღაშენეს არაგუსა ზედა და მოგუნი მოგუეთას მოგობდეს ცეცხლის მსახურებასა ზედა. და მისვე არჩილის ზე ოთხნი მთავარებისკობოსნი გარდაიცვალნეს. და მერმე მეფობდა მირდატ. და მთავარებისკობოსი იყო გლონოქორ. და ესე მთავარებისკობოსი ერისთვადცა იყო ბარაზბოდ პიტიაწმისაგან ქართლს და ჰერეთს“.¹⁷

ამგვარად, „ქართლის ცხოვრებაში“ გვაქვს პირდაპირი ინფორმაცია იმ-

¹⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ.152.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 155.

¹⁷ ქართლის მოქცევა. ახალ ქართულზე გადმოღებული ტექსტი და ძველი ვერსიების რედაქცია ელგუჯა გიუნაშვილისა. გამოკვლევა, მიმოხილვა და კომენტარები ვახტანგ გოილაძისა. თბ. 2009, გვ. 43.

ის შესახებ, რომ მირდატი არჩილის შვილია, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ ეს ფაქტი დაფიქსირებული არ არის, მაგრამ არც უარყოფილია. წყაროთა ამგვარი ჩვენებების ვითარებაში, ბუნებრივია, მკითხველს გაუჩნდეს კითხვა, რატომ დამებადა ეჭვი არჩილისა და მირდატის მამა-შვილობასთან დაკავშირებით?

ამ ეჭვის პროვოცირება გამოიწვია პეტრე იბერის „ცხოვრების“ ასურულენოვანმა ვერსიამ. როგორც ცნობილია, ეს ძეგლი ავთენტური წყაროა. იგი პეტრეს ერთ-ერთი მოწაფის მოგონებას წარმოადგენს, რომელსაც პეტრეს ნათესავების შესახებ პეტრესაგან მოწვდილი ინფორმაცია აქვს დაფიქსირებული.¹⁸ როგორც ირკვევა, მოწაფეებთან პეტრე საკმაოდ ბევრს საუბრობდა თავის ახლობლებზე. მის მოგონებებში განსაკუთრებულად დიდი ადგილი უკავია არჩილს, რომელიც, როგორც ეს ჩანს პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრებიდან“, ყოფილა მისი პაპის ძმა დედის ხაზით. პეტრეს არჩილთან მიმოწერაც კი ჰქონია. არჩილი დიდად აფასებდა თურმე პეტრეს მოღვაწეობას პალესტინაში. საერთოდ, როგორც ამას წყაროები აჩვენებს, ახლობლები პეტრეს გადაწყვეტილებით, რომ ბერად აღკვეცილიყო, სულაც არ იყვნენ აღფრთოვანებულნი. ეს გასაგებია: ის ხომ ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე იყო. არჩილი ხოსროვანთა ოჯახში ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი ჩანს, ყოველ შემთხვევაში, შვილიშვილს ის არ საყვედურობდა და, ეტყობა, ნაწილობრივ ამიტომაც აქვს ასე ვრცელი ინფორმაცია დაცული მასზე ჰაგიოგრაფს. ამ უკანასკნელის ცნობით, არჩილი ტახტზე ასულა ღრმად მოხუცებულობაში იბერებში არსებული მეფეთმონაცვლეობის წესის თანახმად და პეტრეს მამასთან ერთად მართავდა თურმე ქვეყანას. ანუ, ჰაგიოგრაფის აზრით, არჩილს ტახტი მამისაგან არ მიუღია, ოჯახის სხვა წევრების მერე ერგო მას და მისი ასაკოვნებაც ტახტზე ასვლისას, მისი აზრით, ამით აიხსნება. ცნობა მეფეთმონაცვლეობის წესის შესახებ თავად ჰაგიოგრაფის დასკვ-

¹⁸ ამ ძეგლის შესახებ არსებობს მრავალრიცხოვანი სპეციალური ლიტერატურა. მივუთითებ ბოლოდროინდელ გამოკვლევებს C.B. Horn. *Asceticism and Christological Controversy in Fifth Century Palestine. The Career of Peter the Iberian*. Oxford University Press. 2006, გვ. 10-49; John Rufus. *The Lives of Peter the Iberian. Theodosius of Jerusalem and The Monk Romanus*. Edited and Translated with an Introduction and Notes by C.B. Horn and R.R. Phenix. Society of Biblical literature. Atlanta. 2008, გვ. LVIII-LXIII). იხ. აგრეთვე უფრო ადრინდელი, მაგრამ მდიდარი ბიბლიოგრაფიის შემცველი ზოგი გამოკვლევა ქართულ ენაზე: ი. ლოლაშვილი. *არეოპაგტიკის პრობლემები*. თბ. 1972, გვ. 76-176; გ. კობლატაძე. *წმინდა პეტრე იბერი*. სამი საუნჯე. I. თბ. 2011, გვ. 162-166; მ. მახარაძე. *არეიპაგტიკა*. ფილოსოფიური მსოფლხედველობა, ფილოსოფიური და თეოლოგიური წყაროები, გაცემნა. თბ. 2011, გვ. 25-52.

ნა უნდა იყოს გაკეთებული იმ ფაქტების საფუძველზე, რომელთა შესახებაც მან პეტრესაგან მოისმინა.

აი, ამონარიდები პეტრეს ასურულენოვანი „ცხოვრებიდან“ არჩილის შესახებ:

„დიდ ბაკურიოსს ცხონებული პეტრეს პაპას დედის მხრით ჰყავდა ძმა, ცხონებული არსილიოსი. მან ბაკურიოსთან და ბოზმარიოსთან ერთად ღრმად მოხუცებულმა, თანახმად იბერთა მეფეთ მონაცვლეობის წესისა, იმეფა იბერიაში დაასრულა თავისი ცხოვრება უმანკოებაში და ღვთისნიერობაში“.¹⁹

„...მისი (ბაკურიოსის – მ. ჩ.) ღვიძლი ძმა არსილიოსი, რომლის შესახებაც ზემოთ მოგახსენეთ, რომ ის მოხუცებული იყო და უმანკოებრივ მეფობდა იბერიაში ბოზმარიოსთან ერთად, რომელსაც, პეტრეს ნაბარნუგიოსიც ერქვა და როდესაც ამ ქვეყნის წარჩინებულებმა მუდართ სთხოვეს შვილების გაჩენისა და სამეფო გვარის განგრძობის გულისათვის ექორწინა და მას ამ მიზნით მოჰგვარეს ერთი ქალი სამეფო გვარისა, – მიუხედავად ამისა, მაინც ქალწულებრივი დარჩა ამ ქალის მიმართ. მაგრამ, როდესაც მან შეიტყო, რომ მას (ამ ქალს) რაღაც სამარცხვინო ჩაედინა, ხოლო ის, მისგან რბილად გაკიცხული, უარყოფდა (თავის დანაშაულს), მან მაინც უცბად წაასწრო ამ ბოროტმოქმედს და ასე უთხრა: „(უმაღლოდე) ფილოსოფიის უმანკოებას და დიდ სირბილეს! მიჩუქებია შენი სიცოცხლე და შენი სისხლი. აჰა, სამგზავრო ფულიც და საგზალიც; გამშორდი ახლავე და დასტოვე ეს ქვეყანა, რათა რაიმე უბედურება არ შეგემთხვიოს და შენი სისხლი არ მომეთვალოს.“

და როდესაც მან ამნაირად გაუშვა იგი, მერე მიმართა თავის ცოლს: ‘ამ შენი საქციელის გამო მე არ გაგეყრები, მაგრამ უფრო მეტად გავამასხარავე შენს სამარცხვინო საქმეს. მე მივენდობი ღვთის ძეს, რომლის კანონი შენ შეურაცხჰყავ და მისი მეოხებით შენი სასირცხო ასო ჭიანჭველების ბუდე გახდება, და ასე გაიხრწნება შენი სხეული’, და მაშინვე აღსრულდა იმ უმანკო კაცის წყევლა: რადგან ქალის ქვედა სხეული ჭიანჭველების გამო დაღბა, მისი სიცოცხლეს და მისი სხეულის ტკივილებისაგან მოსპობის გზას დაადგა. ისიც იმნაირად, რომ ის ცარიელ ძვლებად და ტყავად იქცა. მაგრამ იმ სამართლიანი (მსაჯულის) რუდუნებამ კვლავ გაანთავისუფლა (ის ქალი) წყევლისაგან: ღვთაებრივი მათრახით გაშოლტილმა, როგორც კი აღიარა თავისი დანაშაულებრივი საქციელი, ნამდვილი სინანული იგრძნო. ის მწარედ

¹⁹ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. მეორე, შევსებული გამოცემა. თბ. 1965, გვ. 249.

ოხრავდა და იმ ზომამდე მივიდა მისი სინანული და გულის აყრა, რომ იგი საჯაროდ ღავარდა ეკლესიის კარიბჭესთან, ყველა გამკლავლის წინაშე თავის ცოდვას აღიარებდა და ყველას ემუდარებოდა, ფეხებით გაეთელათ ის და თავის თავს უწოდებდა ნამუსახდელ მეძავსა და მემრუმეს, ღმერთის მტერსა და ადამიანთა სირცხვილს. ამიტომაც იწვევდა ის ყველა ადამიანში პატიებას, ცრემლს და თანაგრძნობას. და რადგან მთელი ხალხი საერთო მარხვას მისდევდა და ეკლესიისაგანაც უგულუთადესი ვედრება იყო, რუდუნებით, ცრემლებითა და ოხვრით ამ ქალის გულისათვის, ის განიკურნა წვალებისაგან და ამიტომ ის სათნოიანი გარდაქმნისა და ასკეტური ცხოვრების მეშვეობით ისეთი წმინდა შეიქმნა, რომ ის ყოველი კაცისათვის გახდა ნიმუში და საბუთი მოწყალებისა და სისავსისა. თვით არჩილმა კი თავისი ვაჟკაცი ქცევის წყალობით იმ ზომამდე მოიპოვა წყალობა და საამო მინდობა ღვთისადმი, რომ ის თავის ლოცვათა გზით სასწაულებს ახდენდა, როგორც ჩვენი ცხონებული მამა გვარწმუნებდა და შეუმცდარად ამტკიცებდა. ხოლო როდესაც ის იბერიაში ბატონობდა და ცხონებული პეტრეს შესახებ შეიტყო, რომ მან ამ ქვეყანას პირი შეაბრუნა, წმინდა ქალაქში ცხოვრობს და იქ მონაზონის ასკეტურ ცხოვრებაში დახელოვნობს (ღვთის შემწეობით ასე გავარდება ხმა და ცნობას მოიტანს), გაუგზავნა მას შემდეგი მიწერილობა: „ვითარცა წერილ არს: ნეტარ არს კაცი, რომელსაც თესლი სიონში აქვს და სახლის შვილები იერუსალიმში – როგორც შენ გვყავხარ, ამიტომ გთხოვ, ჩემო შვილო, ილოცო ჩემთვის, რათა შენი ლოცვების წყალობით ვპოვო მოწყალება“. რადგან ბევრ წარჩინებულს ამა ქვეყნისას, ამ უზრუნველესა და სიამონებათა მამებართ, ჩვეულებად ჰქონდათ მიეწვიათ თავისთან მაშრიბნი და მუტრიბნი, ამა სოფლის ეს ნადირალები (არარაობანი – ს. ყ.) რათა ემღერათ, ემღერათ სიამონებისა და წარმატალი განცხრომის მოსაგვრელად, მან დაიქირავა, როგორც ეს ქნა დავით მეფემ, წმინდა გალობათა მომღერალნი, რომელნიც პურის ჭამის დროს და ყოველ დროს ღვთის წმინდა სიტყვებს გალობდნენ, ასე რომ, მისი სასახლე არაფრით განსხვავდებოდა ეკლესიისაგან“.²⁰

მე საგანგებოდ მოვიყვანე ვრცელი ამონარიდი ავთენტური წყაროდან. ამ ამონარიდით სრულიად აშკარაა, რომ არჩილს შვილი არ ჰყავდა. ამავე დროს, ისიც აშკარაა, რომ პეტრეს „ცხოვრების“ ასურულენოვანი ვერსიის არჩილი იგივე არჩილია (სხვა ამ სახელის მქონე მეფე ამ ქრონოლოგიურ

²⁰ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. II, გვ. 251-252.

მონაკვეთში, უბრალოდ, არ ჩანს), რომელიც „ქართლის ცხოვრებაში“ ვახტანგ გორგასლის პაპადაა გამოყვანილი და რომელიც, როგორც აღვნიშნე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲშიც“ იხსენიება ვახტანგის მამის, ანუ მირდატ მეფის წინამორბედად.

ამგვარად, თუ გავითვალისწინებთ ამ წყაროს მონაცემს, ეჭვი არ შეიძლება არსებობდეს იმასთან დაკავშირებით, რომ არჩილი იყო უკანასკნელი ხოსროვანი მეფე ქართლის ტახტზე. უკანასკნელი მამაკაცი ხოსროვანთა დიდ ოჯახში კი იყო პეტრე იბერი, რომელსაც, როგორც მონაზონს, შთამომავლობა არ ჰყავდა. ამიტომ, შეიძლება ითქვას, რომ არჩილისა და პეტრეს მერე ქართველი ხოსროვანები ბიოლოგიურად გადაშენდნენ. შესაბამისად, არჩილის მემკვიდრე მირდატი შეიძლება იყოს მხოლოდ მისი შვილობილი, ეტყობა საქმე გვაქვს ხოსროვანებსა და ერთ-ერთი დაწინაურებულ ქართულ საგვარეულოს შორის გაფორმებულ სოციალურ კონტრაქტთან, რომელიც გულისხმობდა ხოსროვანთა ოჯახში ამ საგვარეულოს შემოყვანას, ანუ თვისობას.²¹ ასე გააზრების შემთხვევაში შეიძლება ითქვას, რომ „ქართლის ცხოვრება“ და პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრება“ ერთმანეთს არც ეწინააღმდეგება: შვილსა და შვილობილს შორის ტოლობის ნიშანი ესმოდა ძველ სამყაროში.

ვიდრე შემდგომ მსჯელობაზე გადავიდოდე, მინდა ამ საკითხზე ოდნავ მეტი ინფორმაცია მივაწოდო მკითხველს, რომ ნათლად დაინახოს, რაოდენ ბუნებრივია მირდატის არჩილის შვილობილად მიჩნევა.

როგორც ძველ აღმოსავლეთში, ასევე, ძველ საბერძნეთსა და რომში შვილად აყვანა იყო სოციალური კონტრაქტის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ფორმა. ის კანონმდებლობით კარგად იყო რეგულირებული. სხვადასხვა შემთხვევაში მიმართავდნენ შვილად აყვანას. რომში განსაკუთრებულად გავრცელებული იყო შვილად აყვანა ოჯახის მემკვიდრული ხაზის გაგრძელების მიზნით. იმპერატორები ძალიან ხშირად შვილობდნენ თავიანთ მემკვიდრეებს. ამით ხელისუფლების გადაცემა უმტკივნეულოდ ხდებოდა. შვილად აყვანა წარჩინებულთა გვარებს შორის დამაბულობას ფაქტობრივად სპობდა. ნაშვილებს იგივე უფლებები ჰქონდა, ზუსტად იმდენი, რამდენიც ბუნებრივ შვილს ექნებოდა. და მეტიც: ნაშვილები უფროს შვილად ითვლებოდა.

²¹ „თვისობის“ სოციალური არსის შესახებ იხ. გ. მამულია. კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ძველ ქართლში. თბ. 1979.

თუ შვილად აყვანის შემდეგ წვეილს შვილები გაუჩნდებოდა, ნაშვილები მაინც თავის პრიორიტეტულ პოზიციას ინარჩუნებდა. შვილად აყვანა შეეძლო არა მარტო წვეილს, არამედ მარტოხელა ადამიანსაც (არაქორწინებაში მყოფ საერო პირს, მონაზონს, საჭურისს) სხვადასხვაგვარი მოტივაციით. ხშირი იყო სწორედ მემკვიდრეობის და პოზიციის გადაცემის მიზნით შვილობა. ეს საუკეთესო გამოსავალს წარმოადგენდა უშვილოებისათვის და ბევრი შვილის მყოლთათვისაც. შვილად აყვანის ფაქტი არც სამარცხვინოდ ითვლებოდა, არც იმალებოდა. ისეთივე გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენდა სოციალური კონტრაქტისა, როგორც ქორწინება. რომის იმპერატორების მნიშვნელოვანი ნაწილი თავისი წინამორბედის შვილობილი იყო. მოკლედ, ძალიან მრავალრიცხოვან ლიტერატურაში ეს საკითხი კარგად არის გაშუქებული.²² ამიტომ, ბუნებრივია, რომ ამ პრაქტიკის არსებობა ვივარაუდოთ ძველ საქართველოშიც. მაგრამ არა მარტო ვივარაუდოთ, შეგვიძლია დავასახელოთ კონკრეტული მაგალითებიც: დავით კურაპალატისა და ბაგრატ მესამის შემთხვევა მემკვიდრეობის დატოვების მიზნით სწორედ შვილობის მაგალითს წარმოადგენს: „ვითა შეიქცა (დავით კურაპალატი – მ. ჩ.) მუნით გარე, დაუტევა უფლისციხეს გურგენ და ძე მისი ბაგრატ. მას ჟამსა იყო ბაგრატ ჯერეთ ასაკითა თჳსითა უსრულ, ამისთჳს თანაგამგებლად დაუტევა მამად მისი გურგენ. შემოკრიბნა ქართველნი აზნაურნი და უბრძანა: „ესე არს მკჳდრი ტაოსი, ქართლისა და აფხაზეთისად, შვილი და გაზრდილი ჩემი და მე ვარ მოურავი ამისი და თანაშემწე. ამას დაემორჩილეთ ყოველნი“.²³ და კიდევ: „და ვითარცა ვთქუ პირველად, უშვილო იყო დავით კურაპალატი და ბაგრატ გაეზარდა შვილად, მპყრობელად ორისავე კერძოისა ტაოისა“.²⁴

განსხვავებული კონტექსტია, მაგრამ მაინც ძალიან საინტერესოა ჩვენი კვლევისათვის ვახტანგ გორგასლისა და მისი დის აღზრდა ქართლის სამე-

²² Adoption in ancient Rome. http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Special:Book&bookcmd=download&collection_id=49c76475177e01bb8e550ea8e69916bd914ec07e&writer=rdf2latex&return_to=Adoption+in+ancient+Rome; Dr. Robert Paulissian. Adoption in Ancient Assyria and Babylonia. <http://www.jaas.org/edocs/v13n2/Paulissia1.pdf>; Baina David King. Adoption in New Testament Times. A Senior Thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for graduation in the Honors Program Liberty University Spring Semester 2005. James M. Scott. Adoption as Sons of God. An exegetical investigation into the background huiothesia in the Pauline corpuse. Tübingen. Mohr. 1992.

²³ ქართლის ცხოვრება, გვ. 267-168.

²⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 268.

ფოს უმაღლესი ადმინისტრაციული თანამდებობების მქონე და, ცხადია, ამავე დროს, ძლიერი ფეოდალური საგვარეულოების წარმომადგენელთა მიერ: „მოითხოვა მეფისაგან საზრდოდ საურმაგ სპასპეტმან ვახტანგ დიდითა ვედრებითა, ხოლო მიანიჭა მეფემან და მისცა ძე მისი ვახტანგ საურმაგს სპასპეტსა საზრდოდ, რამეთუ შვილნი მთავართანი წარჩინებულთა სახლთა აღიზარდიან“.²⁵ შდრ.: „შემდგომად ამისა, მეექუსესა წელსა, შუა საგდუხტ ასული სხუად, და მოითხოვა იგი საზრდელად სპასალარმან კასპისამან, და მისცა იგი მეფემან და წაიყუანა იგი ქალაქსა კასპისასა და იზარდებოდა მუნ“.²⁶

ამგვარად, სხვის კარზე შვილად აღზრდა სავსებით მიღებული იყო საქართველოშიც. მით უმეტეს, მიღებული იქნებოდა ამ ტიპის სოციალური კონტრაქტი ისეთ ვითარებაში, როცა დინასტიას გადაშენება დაემუქრა. ასე რომ, პეტრეს მიერ ტახტზე უარის თქმის შემდგომ²⁷ პრობლემის სრულიად ლოგიკური გადაწყვეტა იქნებოდა, უშვილო არჩილს თავისი მემკვიდრე ეშვილა. ამიტომაც, რომ მირდატს წყაროში არჩილის შვილი ჰქვია: შვილობილსა და შვილს შორის ტოლობის ნიშანი ისმოდა მემკვიდრეობის გადაცემის თვალსაზრისით. სოციალურ კონტრაქტში, ცხადია, ორივე მხარე იქნებოდა დაინტერესებული. ხოსროვანებს მემკვიდრე არ ჰყავდათ, ხოლო იმ საგვარეულოს, რომლიდანაც აყვანილი იქნა არჩილის მემკვიდრე, მისი წარმომადგენლის მხოლოდ ხოსროვანობის ოჯახის წევრად გახდომის გზით შეეძლო ქართლის ტახტზე ასვლა.

ვახტანგის მამა მირდატი, ასე ვთქვათ, პირველი „ხელოვნური“ ხოსროვანი იყო.

ვფიქრობ, „ხელოვნური ხოსროვანობის“ შესახებ ჩემი აზრის სისწორის საჩვენებლად ფასეულია ერთი დეტალიც, რომელიც ვახტანგ გორგასლის განსაკუთრებულ დამოკიდებულების ავლენს თავისი „ხელოვნური პაპის“, ანუ არჩილისადმი. როგორც ცნობილია, ვახტანგ გორგასალს ჰყავდა სამი ვაჟი: უფროსი დანი, რომელიც მას პირველი ცოლისაგან, ანუ სპარსელი ბალენდუხტისაგან შეეძინა; აგრეთვე, ლეონი და მირდატი, რომელნიც მეორე ცოლისაგან, ანუ კეისრის ასულისაგან ჰყავდა. საინტერესოა სწორედ ეს სახელები. შუათანა ძის სახელი აშკარად ვახტანგის სიმამარის საპატივსაცემოდ არის დარქმეული, ნაბოლარას ვახტანგის მამის

²⁵ ქართლის ცხოვრება, გვ. 155-156.

²⁶ ქართლის ცხოვრება, გვ. 156.

²⁷ პეტრე იბერი რომ მეფობის პატივს გაექცა, ეს კარგად არის ნაჩვენები მის ზემოხსენებულ ჰაგიობიოგრაფიაში.

სახელი ჰქვია.²⁸ აღნიშნულიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ ვახტანგმა შვილების სახელები საგანგებოდ შეარჩია და ტრადიციის გათვალისწინებით დაარქვა კიდეც მათ მამისა და სიმამრის სახელები. აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ არც მისი პირმშოს სახელია შემთხვევითი. მაგრამ ამ პირმშოს ვის საპატივცემოდ ჰქვია სახელი?

„ქართლის ცხოვრებაში“ *დაჩის* სრული ფორმა არის მოყვანილი: ესაა *დარჩილი*: „და მოიყვანა ვახტანგ ძე მისი, რომელსა ერქუა სპარსულად დარჩილ და ქართულად დაჩი“.²⁹ *არჩილ/დარჩილი* ქართულ ხელნაწერებში ერთმანეთს ზოგჯერ ანაცვლებს. ამ თვალსაზრისით ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულება „წმ. დავითისა და კონსტანტინეს წამება“ საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებს.³⁰

დარჩილი ნიშნავს *არჩილისას*, ანუ *არჩილ/დარჩილი* ერთმანეთთან ფონეტიკურად და სემანტიკურად ახლოს მდგომი სახელებია. ამგვარად, ვახტანგს პირმშოსათვის ფაქტობრივად პაპის სახელი დაურქმევია. ასეთი გადაწყვეტილება გასაგები ხდება, თუ გავიზიარებთ აზრს იმის თაობაზე, რომ არჩილი ვახტანგის ბიოლოგიური პაპა კი არ იყო, არამედ სოციალური კონტრაქტის გზით გამხდარი ნათესავი. ხოსროვანთა გენეალოგიურ ჯაჭვში ბმა არჩილსა და მირდატს შორის სხვა ბმებზე უფრო სუსტი იყო, ყოველ შემთხვევაში, იმაზე სუსტი, ვიდრე მირდატსა და ვახტანგს შორის: მირდატისათვის ვახტანგი არა მარტო სოციალური, არამედ ბიოლოგიური მემკვიდრეც იყო, არჩილისათვის კი მხოლოდ სოციალური, ანუ ხელოვნური ნათესაობის გზით გამხდარი შვილიშვილი. ასეთ ვითარებაში ფსიქოლოგიურად სრულიად გასაგებია ვახტანგის გადაწყვეტილება, პირმშოსათვის დაერქმია პაპის, ანუ სინამდვილეში პაპობილის სახელი და ამით განემტკიცებინა მემკვიდრული ჯაჭვის წვეტის ადგილი, რომელიც, ცხადია, იყო განსაკუთრებულად სენსიტიური. აი, ეს ნიუანსიც მიმტკიცებს აზრს, რომ არჩილის შემდგომ რეალურად სხვა საგვარეულოა ქართლის სამეფო ტახტზე, თუმცა ისინი ზეობენ, როგორც ხოსროვანები.

²⁸ „როგორც ზემოთ შევნიშნე, თუ ვახტანგის სიმამარი, მართლაც, ლეონი იყო, მაშინ გამოდის, რომ ვახტანგს საქართველოში უძველესი დროიდან არსებული ტრადიციისამებრ სიმამრისა და მამის სახელები დაურქმევია“. იხ. გ. გოილაძე. ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. თბ. 1991, გვ. 88.

²⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 200.

³⁰ მ. სანაძე, გ. არახაძე. VI საუკუნის ისტორიული ქრონიკა „დავით და კონსტანტინეს წამებაში“. თბ. 2013, გვ. 15-23.

მაგრამ რომელ საგვარეულოს ეკუთვნოდა ვახტანგ გორგასალი, ანუ ვინ იყო მისი ნამდვილი პაპა?

აპრიორი, რაც შემიძლია ვთქვა ამ საგვარეულოს შესახებ მხოლოდ ის არის, რომ მას კარგი ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა ხოსროვანებთან, რაც მათი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური წონით უნდა ყოფილიყო განპირობებული; სხვა შემთხვევაში მემკვიდრეს ამ საგვარეულოდან არ იშვეილებდა ხოსროვანთა სამეფო ოჯახი. მაგრამ ეს იმდენად ზოგადი ნიშანია, ხოლო ზემოთ დასმული კითხვა კი იმდენად კონკრეტული და თანაც ცნობები შესაბამისი ეპოქის ქართლის შესახებ იმდენად ცოტა, რომ მკითხველი ნამდვილად არ გამბეზუნებდა, აქ რომ შემეწყვიტა კვლევა.

მაგრამ მე მაინც ვაგრძელებ ძიებას, რადგან, ვფიქრობ, რომ მაქვს ოპტიმიზმის საფუძველი: არისტოკრატიული საგვარეულოები შეიძლება ბევრი ყოფილიყო ქართლში, მაგრამ ასეთი საგვარეულოები, რომელთაც სამეფო ოჯახი ამგვარად მჭიდროდ ალიანსს ისურვებდა, შეუძლებელია ბევრი ყოფილიყო; შესაბამის ეპოქაში მე შემიძლია მივუთითო ერთ ასეთ საგვარეულოზე.

ესაა პეტრე იბერის მამის საგვარეულო.

როგორც პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრება“ გვაუწყებს, პეტრე ქართლის სამეფო დინასტიას უკავშირდებოდა დედის ხაზით: ქართლის მეფე „დიდი ბაკური“, ამ წყაროს ცნობით, იყო პეტრეს პაპა დედის მხრიდან. როგორც მე გავარკვეე ჩემს წინანდელ გამოკვლევებში, სინამდვილეში, „დიდი ბაკური“ იყო პეტრეს არა პაპა, არამედ პაპის ძმა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეს დეტალი არაა არსებითი. ამჯერად მთავარია ინფორმაცია, რომ პეტრე იბერი ხოსროვანი იყო დედის ხაზით. აქედან გამომდინარე ვასკვნი, რომ პეტრეს მამა სხვა ფეოდალურ საგვარეულოს ეკუთვნოდა. ამ საგვარეულოსთან ხოსროვანებმა პოლიტიკური ალიანსი შეკრეს: ხოსროვანი პრინცესა ცოლად გააყოლეს მის წარმომადგენელს. ამგვარად, ეს საგვარეულო ხოსროვანების პოლიტიკური პარტნიორი იყო. ამიტომ, საფიქრებელია, რომ სხვა სოციალურ-პოლიტიკური კონტრაქტიც გაეფორმებინათ ამ საგვარეულოსთან, ისეთი, მაგალითად, როგორიც ჩვენთვის საინტერესო შვილად აყვანის კონტრაქტია.

ამ ვარაუდს ეხმარება დეტალი, რომელსაც, აგრეთვე, პეტრე იბერის ასურულენოვანი „ცხოვრება“ გვაწვდის: პეტრეს მამა იყო არჩილის თანამეფე. თუ გავითვალისწინებთ, რომ არჩილი ამ დროისათვის იყო ღრმად მოხუცი და მეფობისადმიც ნაკლებად მიდრეკილი ადამიანი, აშკარა გახდება, რომ ეს თანამეფობა გაგებულ უნდა იქნეს, როგორც პეტრეს მამის ფაქტობრივად და-

მოუკიდებელი მმართველობა. რეალური ძალაუფლება, ჩანს, მას არ აკლდა. რაც აკლდა, როგორც არახოსროვანს, ეს იყო ხელისუფლების ლეგიტიმაცია. ამიტომ ესაჭიროებოდა თანამეფედ ხოსროვანი არჩილი. ამგვარ ვითარებაში, ცხადია, პეტრეს მამის დამოკიდებულებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნებოდა არჩილის შვილობილის შერჩევაში. ის ამ პროცესში იმის გამოც უნდა ყოფილიყო განსაკუთრებულად აქტიურად ჩართული, რომ „დაზარალებული“ იყო: პეტრემ, რომელიც ერთადერთი ვაჟიშვილი იყო ხოსროვანი პრინცესასაგან, მოლოდინი არ გაუმართლა მამას; იმის მაგიერ, რომ ბიზანტიაში მეფობისათვის გაწვრთნილიყო და ქართლს არჩილის შემკვიდრედ მოვლინებოდა, ბერად აღიკვეცა და სამშობლოში აღარ დაბრუნდა. ეს გარემოება მაფიქრებინებს, რომ არჩილის შვილობილის შერჩევა პეტრეს მამის ჩართულობით მოხდებოდა. არჩილის შვილობილი და მისი შემკვიდრე ქართლის ტახტზე სწორედ პეტრეს მამის საგვარეულოს წარმომადგენელი და პირადად ამ უკანასკნელისათვის მისაღები პირი უნდა ყოფილიყო.

აღნიშნული განსჯიდან გამომდინარე აშკარაა, რომ ამ კვლევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ვიცოდეთ, ვინ იყო პეტრე იბერიის მამა.

პეტრე იბერიის ასურულენოვანი „ცხოვრების“ მიხედვით, პეტრეს მამას ერქვა ბუზმიძრი, ქართულენოვანი „ცხოვრების“ მიხედვით კი – ვარაზ-ბაკური. ზოგი მკვლევარი ბუზმიძრსა და ვარაზ-ბაკურს სხვადასხვა პირად მიიჩნევს, რაც არასწორია. რადგანაც წყაროები როგორც ბუზმიძრს, ისე ვარაზ-ბაკურს პეტრეს მამად ასახელებენ, ვფიქრობ, საკამათო არაა, რომ ეს ერთი პირის ორი სხვადასხვა სახელია და არა ორი პირი. რატომღაც განსხვავებული სახელები ორ წყაროში ერთი პიროვნების აღსანიშნავად, ამას სხვადასხვა ახსნა შეიძლება დაეძებნოს.³¹ პეტრეს წარმართული სახელსაც განსხვავებუ-

³¹ ჩვენ შეიძლება მხოლოდ ვივარაუდოთ, რატომ არის განსხვავებული სახელები ამ წყაროებში გამოყენებული ერთი და იმავე პირისათვის: შესაძლოა, ასურულენოვანი „ცხოვრების“ ავტორს, რომელიც მოსმენით წერდა პეტრე ნათესავეზე, უბრალოდ აერია სახელები. საკმე ისარის, რომ ორივე ამ სახელს აქვს მუდერი თანხმობანი – ზ, რომელიც უადრესად დამახსოვრებადია და, ამ ფაქტმა, შესაძლოა, ასეთი აღრევა გამოიწვიოს. თუმც, შეიძლება იმგვარივე შემთხვევასთან გვექონდეს, რაც რევთან და მირვანოზთან დაკავშირებით დავიდასტურეთ: ანუ ეს არის რელიგიური შინაარსის მქონე სიტყვები, შესაბამისად, ეპითეტები. ამიტომ ისინი რამდენიმე შეიძლება აქონოდა პიროვნებას. ანუ პეტრე იბერიის მამას შეიძლება რქმეოდა ვარაზ-ბაკურ ბუზმიძრი, ჩვენ ვიცით, მაგალითად, სპარსეული მოხელე ვეჟან ბუზმიძრი. იგი წმ. ევსტატი მცხეთელის „წამებაშია“ მოხსენიებული. „ბაკური“ ნიშნავს ღმერთის შვილს, ვარაზი კი ველურ

ლად გვაწვდის ეს ორი წყარო (ნაბარნუგოსიც და მურვანოსი), მაგრამ არავის უფიქრია ამის გამო, რომ ორ სხვადასხვა პიროვნებაზეა საუბარი. ყველა დარწმუნებულია, რომ ეს არის პეტრე იბერის ორი სახელი.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, წყაროში არსებული მონაცემები ბუზმიპრისა და ვარაზ-ბაკურის შესახებ უნდა შეიკრიბოს და სწორედ მათი ერთობლიობაში გააზრებით წარმოჩნდეს მისი პორტრეტი.

ანუ იმის თქმა მინდა, რომ ქართული წყაროების, მაგალითად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ წაკითხვისას უნდა გავითვალისწინოთ ის, რაც ვიცით პეტრეს „ცხოვრების“ ასურულენოვანი ვერსიიდან პეტრეს მამის შესახებ, უპირველეს ყოვლისა ესაა ფაქტი იმის შესახებ, რომ ქართლის მეფე ვარაზ-ბაკური არ იყო ხოსროვანი.

ამგვარი მიდგომით, უადრესად საინტერესო სურათი წარმოდგება: ვარაზ-ბაკური ზეობს მეფე თრდატ რევის ძის ანუ მირიან მეფის ერთ-ერთი შვილიშვილის შემდგომ. მხოლოდ მის მერე არის დასახელებული თავად თრდატრევის ძის ბაკურის ზეობა.

მაგრამ ისმის კითხვა: რატომ შვილი არ ზეობს უშუალოდ მამის შემდგომ? ჩვენ ვიცით, რომ ბაკურ თრდატის ძე დიდი დროის განმავლობაში ბიზანტიაში იმყოფებოდა.³² ჩანს, სწორედ ამ დროს გარდაიცვალა მამამისი. შესაბამისად, ვინმეს მათი ოჯახიდან დროებით უნდა დაეკავებინა ტახტი. როგორც ითქვა, ვარაზ-ბაკური არ იყო ხოსროვანი, მაგრამ ის იყო ხოსროვანების სიძე. მხოლოდ ამის საფუძველზე შეეძლო მას ტახტის დაკავება.

პეტრე იბერის „ცხოვრების“ ასურულენოვანი ვერსიის საფუძველზე ჩვენ შეიძლება გვეფიქრა, რომ ის იყო „დიდი ბაკურის“ ანუ ბაკურ რევის ძის სიძე. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ წარმოდგენილი მეფეების რიგი გვახვედრებს, რომ ის იყო არა ბაკურ რევის ძის, არამედ მისი ძმის თრდატ რევის

ტახს. ველურ ტახი ესაა მითრას ერთ-ერთი ჰიპოტეზა, ანუ მითრასთან დაკავშირებული, ფაქტობრივ, მითრას მიმდევარის აღმნიშვნელი სახელია. რაც შეეხება მეორე სახელს: ბუზ ნიშნავს მაღალს, გამგებს, შემცნობს, მიპრი კი – მითრას. ანუ მითრას შემცნობზეა კვლავ საუბარი. მთლიანობაში გამოვა ასეთი ეპითეტი: მითრას შემცნობი ღმერთის ძე ველური ტახი. ამ სახელების შინაარსობრივი აღრევაც შეიძლებოდა. პაგიოგრაფს შეიძლება დახსოვებოდა ისინი, როგორც მითრასთან დაკავშირებული სახელები. ამასთან ეს ორი სახელი, შინაარსის გარდა, ფორმითაც ჰგავს: ორივე კომპოზიცია.

³² ბაკურთან და ხოსროვანთან ოჯახის შესახებ დაკავშირებული დეტალები ხისათვის იხ. ჩემი ზემოთ დასახელებული გამოკვლევები.

ძის სიძე.³³ მხოლოდ ამ შემთხვევაში ხდება გასაგები, თუ რატომ ზეობს იგი თრდატსა და თრდატის ძე ბაკურს შორის პერიოდში. ამგვარად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ გათვალისწინებით, პეტრეს დედა, რომელსაც პეტრეს ასურულენოვანი „ცხოვრების“ მიხედვით ბაკურდუხტია ერქვა, ყოფილა თრდატ

³³ ამ მონაცემებთან კარგ თანხმობაშია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შატბერდულ რედაქციაში ვარაზ-ბაკურის ხელისუფლებაში მოსვლასთან დაკავშირებით გამოყენებული სიტყვაც „დადგა“. აქ ნათქვამია, რომ „ვარაზ-ბაკურ დადგა მეფედ“. სხვა შემთხვევებში ამ ძეგლში უმეტესწილად გვაქვს „დაჯდა“. ის, რომ ვარაზ-ბაკურთან გვაქვს ხელისუფლებაში ყოფნის სხვაგვარი ფორმულირება, არ შეიძლება იყოს, ცხადია, შემთხვევითი და მისი მიერ ხელისუფლების ფლობის განსხვავებულობაზე უნდა მოგვეთითებდეს. აშკარაა, რომ მემკვიდრე სურდა ეთქვა, რომ ვარაზ-ბაკურმა დროებით დაიკავა ტახტი. ეს თვალსაზრისი მე ადრე გამოქვეყნებულ ნაშრომებშიც მაქვს დაფიქსირებული. მას კრიტიკულად ეკიდება ბ. ხურცილავა იმის საფუძველზე, რომ სინურ ხელნაწერებში არის „დაჯდა“. იგი ასე მსჯელობს: „ჩხარტიშვილის აზრით, რადგან შატბერდულ რედაქციაში ვარაზ-ბაკურის მეფედ „დადგომაზე“ საუბარი ნაცვლად მოსალოდნელი „დაჯდომისა“, ეს თითქოს მის მიერ სამეფო ტახტის დაკავების დროებით ხასიათზე უნდა მიუთითებდეს. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ქრონიკის უბეგლესი, ე.წ. სინური რედაქცია (Sin 48) აღმოჩნდა, სადაც ვარაზ-ბაკურის მეფედ „დაჯდომაზე“ საუბარი, ცხადია, მეცნიერის ზემოხსენებულ ვარაუდსაც სიმყარე მოაკლდა. იხ. ბ. ხურცილავა. ადრექრისტიანული ხანის ქართლის სამეფოს ისტორიის ერთი ეპიზოდის შესახებ https://www.academia.edu/8143319/Besik_Khurtsilava._About_Khram_Khvar-Burz-Adur_. მართალია, რომ სინური „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ჩვენება განსხვავდება შატბერდულისაგან (ამ უკანასკნელისაგან განსხვავდება და ჭელიშურს ემთხვევა), მაგრამ მე მაინც შატბერდულს ვანიჭებ უპირატესობას, თუმც, როგორც ვხედავთ, ის „უმცირესობაშია“. ხელნაწერის მონაცემის „უმრავლესობაში“ ყოფნა სულაც არ ნიშნავს მის სისწორეს, ანუ პროტოგრაფთან დამთხვევას. შესაძლოა, რომ ყველა შემორჩენილი ხელნაწერი ისეთი დედნიდან მომდინარეობდეს, რომლის მონაცემი არ ემთხვევა პროტოგრაფის მონაცემს. სინური ხელნაწერი და ჭელიშური ერთი დედნიდან მომდინარე ჩანს. ჭელიშურისათვის შატბერდულისაგან განსხვავებული დედნის არსებობა ნაჩვენებია ჩემს ნაშრომში „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ პროტოჭელიშური რედაქციის შესახებ. იხ. მ. ჩხარტიშვილი. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ პროტოჭელიშური რედაქცია – მეტაფრასული რედაქციის წყარო. „მაცნე“ ისტორიის... სერია. თბილისი 1978. №4, გვ. 97-106. სინური სწორედ ამ განსხვავებული, ანუ პროტოჭელიშურისაგან მომდინარე, ან, სულაც, თავად პროტოჭელიშური რედაქციის ტექსტი უნდა იყოს. ამასთან, ამ შემთხვევაში არის ლოგიკური საბუთიც: საქმე ისაა, რომ „დაჯდა“ ბუნებრივია, „დადგა“ – არაბუნებრივი. გადასწორება კი მოსალოდნელია, რომ ბუნებრივის მიმართულებით მოხდებოდა და არა პირიქით.

რევის ძის ქალიშვილი. ბაკურ რევის ძის ანუ ბაკურდუხტიას ძმის დაბრუნებაზე სამეფო ტახტი მის მეუღლეს ანუ პეტრეს მამა ვარაზ-ბაკურს დაუკავებია. ამჯერად, როგორც ვხედავთ, ქართლის სამეფო ტახტზე პეტრეს მამის ლეგიტიმაციას ახდენს მისი ხოსროვანი მეუღლე, გარკვეული დროის მერე კი პეტრეს მამა უკვე თანამეფობს არჩილ რევის ძე ხოსროვანთან ერთად.

ამგვარად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ მოცემულმა მეფეთა თანამიმდევრობამ მომცა საშუალება მეგარაუდა, რომ ვარაზ-ბაკური თრდატ მეფის სიძე იყო. მაგრამ საგულისხმოა, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შემოგვრჩა ამ ვარაუდის დამადასტურებელი პირდაპირი ცნობაც.³⁴

ვიმოწმებ რა „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემს, მინდა მისდამი, როგორც წყაროსადმი, ჩემი დამოკიდებულება აქვე დავაფიქსირო: „ქართლის ცხოვრების“ ავტორი, როგორც ტექსტზე ჩემი მრავალწლიანი დაკვირვება მიჩვენებს, სხვა წყაროებთან ერთად იყენებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ჩვენამდე მოუღწეველ რედაქციას, რომელიც ზუსტად არ ემთხვეოდა იმას, რაც დღეს ხელთ გვაქვს.³⁵ მაგრამ ამ უკანასკნელთან ზოგჯერ „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემების განსხვავებულობა უნდა აიხსნას არა იმდენად მის ხელთ არსებული ტექსტის ჩვენთვის ცნობილთა მონაცემებისაგან სხვაობით, არამედ ამ მონაცემთა ავტორისეული ინტერპრეტაციებით. ანუ „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამისი ეპოქის აღმწერი მონაკვეთის ავტორის პრინციპია არა ფაქტების უბრალო გამეორება, არამედ კვლევა და ამაზე დამყარებული ახალი რეპრეზენტაცია. თუმცა, ბუნებრივია, რომ ძველი ავტორის კვლევა და რეპრეზენტაცია ყოველთვის არ არის სწორი. ხარვეზები განსაკუთრებით იჩენს თავს სწორედ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში. IV-V საუკუნეების ქართლის სამეფო ოჯახის ისტორიის ფაქტები ხშირად რთული გასაგებია მათი არაორდინალურობის გამო. ამიტომ, რომ ინტერპრეტაციების მოყვარული ძველი ავტორის მიერ წარმოდგენილი მთლიანი სურათი ზოგ შემთხვევაში არსებითად არასწორია. თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ცალკეულ ცნობებს არ შეიძლება ვენდოთ, ისინი ხომ კარგად ინფორმირებული წყაროებიდან მომდინარეობს. ამიტომ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობას ვარაზ-ბაკურის სიძეობის შესახებ ვენდობი. როგორც ვთქვი, იგი კარგად ეთანხმება „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ წარმოდგენილ მონაცემთა ირიბ ინფორმაციას, კერძოდ, მეფო-

³⁴ ქართლის ცხოვრება, გვ. 147.

³⁵ ამის შესახებ მიუყუთითებდი უკვე ჩემს სადიპლომო ნაშრომში: იხ. მ. ჩხარტიშვილი. „წმ. ნინოს ცხოვრების“ რედაქციები. ხელმძღვანელი ზ. ალექსიძე. თბ. 1977.

ბის უჩვეულო რიგს: თრდატისა და მისი ვაჟიშვილის ზეობებს შორის ტახტზე დროებით ტახტზე ასული პიროვნება სწორედ სიძე შეიძლება ყოფილიყო.

ამგვარად, ზემოთ აღნიშნულ ფაქტებთან დაკავშირებით წყაროები ერთმანეთს არ ეწინააღმდეგება. ისინი ერთმანეთს ავსებს და საინტერესო კუთხით გვანახებს ვარაზ-ბაკურის ბიოგრაფიას.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ არის ამ გამოკვლევისათვის უაღრესად საინტერესო შემდეგი ფაქტი: სიტყვა ეხება სპარსთა შემოჭრის შედეგად ვარაზ-ბაკურის მიერ ხელისუფლების (როცა ის პირველ ჯერზე იყო ტახტზე) მიტოვებას და ხიდარში გადასვლას: „შემდგომად მისა დადგა ვარაზ-ბაკურ მეფედ. და მისა ზე-ვე სპარსთა მეფისა მარზაპანნი შემოვიდეს სიენიეთა და იგი ჳიდარდ უკუჯდა“.³⁶

შდრ. „ქართლის ცხოვრება“: „უკუჯდა ხევსა კახეთისასა და აღაშენა ციხე ჳიდარს“.³⁷

ხიდარი – ეს საკმაოდ გავრცელებული ტოპონიმია საქართველოში. ვახუშტის განმარტებით „ხოლო კუალად არაგვის პირს არს ოხერ-ხიდა, რომელსა ეწოდა პირველ ხიდარი, სადაც აღაშენა ვარაზბაქარ ციხე და უკუჯდა ხევსა კახეთისასა და არგვის პირს“.³⁸

VIII საუკუნეში ის უკვე ნაციხარი იყო, მაგრამ ჩემთვის ამჯერად ისაა საინტერესო, რომ ხიდარის ციხეზეა ცნობა: „...და იწყო შენებად ქართლმან, ხოლო განრყუნილ იყო საყოფელად მცხეთად. გარდმოჳდა არჩილ ეგრისით და დაჯდა ნაციხარსა ჳიდარისასა“.³⁹

ვარაზ-ბაკურს ტახტის მიტოვების მერე ციხე-სიმაგრე ხიდარისათვის შეუფარებია თავი. მაგრამ რატომ მაინცდამაინც ამ ციხისათვის? ცხადია იმიტომ, რომ ეს მისი ციხე და მისი მამული იყო. ვარაზ-ბაკური ყოფილა, ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში დადასტურებული ტერმინი რომ გამოვიყენო, „ციხოვანი“ აზნაური,⁴⁰ ანუ არისტოკრატიის უმაღლესი ფენის წარმო-

³⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. I. დასაბუჳდად მოამზადა ავტორთა კოლექტივმა. ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბ. 1963, გვ. 91-92.

³⁷ ქართლის ცხოვრება, გვ. 147.

³⁸ „ქართლის ცხოვრების“ ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი. გ. გამყრელიძე, დ. მინდორაშვილი, ზ. ბრაგვაძე, მ. კვაჭაძე და სხვ. რედაქტორი და პროექტის ხელმძღვანელი გ. გამყრელიძე. თბ. 2013.

³⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 243.

⁴⁰ „დაჯდა შემდგომად მისსა მეფედ ძე მისი ბაგრატ ცხრისა წლისა. ხოლო აზნაურნი ტაოელნი წარვიდეს საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭის-ძე, და ბანელი ეპისკოპოსი იოვანე, და ამათ თანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოელნი“.

მადგენელი. ამ საგვარეულოს ციხის სახელწოდების მიხედვით, ვუწოდოთ ხიდარელების საგვარეულო ან ხიდარელების სახლი.

ამგვარად, ძიებული საგვარეულო, რომელიც ხოსროვანების პოლიტიკურ პარტნიორს წარმოადგენდა, ყოფილა ხიდარელების სახლი. ქართლის უკანასკნელი ხოსროვანი მეფის არჩილის შვილობილი უნდა ყოფილიყო სწორედ ხიდარელთა სახლის წევრი.

ზემოთ დასმულ კითხვას მე ვუპასუხე. თუმც ჩემი რეპრეზენტაცია აქ არ მთავრდება, რადგან არსებობს ფაქტები, რომელთაც შეუძლიათ მეტი კონკრეტულობა შესძინონ ამ პასუხს.

მართალია, გვიანდელი, მაგრამ უაღრესად საინტერესო ცნობა შემოგვრჩა ხიდარელების საგვარეულოს შესახებსინას მთის მონასტრის ერთ ქართულ ხელნაწერში (Sin-50). საუბარია ვარაზ-ბაკურისა და მისი ოჯახის წევრების (ცოლის, ორი ძისა და სამი ასულის) ნეშტების ხიდარიდან ზედაზნის ეკლესიაში გადასვენების შესახებ. „ერთი იგი ლუსკუმაჲ ვარაზ-ბაკურ მეფისა ხიდარელისაჲ არს. და ორნი ძენი მისნი – ვარაზ, ვარაზ-ჰარან და სამნი ასულნი და დედაჲ მათი სიმენავრი გუ(ა)სპურაგნელი მთავართა შვილი.“

გადასვენების ინიციატორები ყოფილან რუვისთაველთა და მეწიკველთა საგვარეულოს წარმომადგენლები არაბთა დიდი შემოსევის დროს. ზ. ალექსიდის აზრით, ამ შემოსევაში 853 წლის ბულა თურქის ლაშქრობა უნდა იგულისხმებოდეს.⁴¹

აშკარაა, რომ ნეშტები მტრის ხელყოფას განარიდეს და უსაფრთხო ალაგას გადაასვენეს. ცხადია, ეს ნეშტები მათთვის ძვირფასი იყო, როგორც დასამახსოვრებელი წარსული. თავიანთი სახლის ისტორიის დასაწყისის სწორედ ვარაზ-ბაკურს და მის ოჯახს უკავშირებდნენ. სხვა ახსნა აქ შეუძლებელია. ამგვარად მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენად საფუძვლიანი იყო მათი რწმენა. ეს რწმენა მნიშვნელოვანია, თუნდაც ის იყოს ლეგენდა, რადგან გვიჩვენებს, რომ ხიდარელების სახლის დიდება მრავალი საუკუნის გასვლის შემდგომაც არ განელებულა.

მე ვფიქრობ, რომ აღნიშნულ ხელნაწერში მოხსენიებული „მეფე ვარაზ-ბაკურ ხიდარელი“ ეს იგივე მეფე ვარაზ-ბაკურია, რომელმაც ხიდარის ციხე

ნი, რომელნი-მე ციხოვანნი და რომელნი-მე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კოსტანტინეს, კმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა, რომელი შემდგომად მისსა მეფე იყო“. ქართლის ცხოვრება, გვ. 374.

⁴¹ ზ. ალექსიძე. ახალი ცნობა „რუვისთაველთა სახლის“ შესახებ. „ლიტერატურული საქართველო“. 1991 წელი. №14.

ააშენა და მერე სპარსელებისაგან შევიწროებული იქ გაიხიზნა. ამ გაიგივებას ხელს ვერ შეუშლის ის ინფორმაცია, რომელიც ამ ცნობაში ვარაზ-ბაკურის ოჯახის შესახებ არის მოცემული. მართალია, ზემოთ მივუთითებდი, რომ ვარაზ-ბაკური თრდატ რევის ძის სიძე იყო და მისი ასულისაგან ერთადერთი ვაჟიშვილი – პეტრე – ჰყავდა, მაგრამ საქმე ისაა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ჩვენ ვიცით ვარაზ-ბაკურის ორი ცოლის შესახებ.⁴² ასე რომ, ხელნაწერში მისი მეორე ოჯახის ნეშტებზე უნდა იყოს საუბარი.

ის გარემოება, რომ ვარაზ-ბაკურს არახოვანთა მეუღლისაგან ჰყავდა ვაჟიშვილები, სულ სხვა კუთხით გვაჩვენებს არჩილის შვილობილი მირდატის ვინაობის საკითხს. აქამდე მე მხოლოდ იმას ვვარაუდობდი, რომ მირდატი ხიდარელების საგვარეულოს წევრი უნდა ყოფილიყო და, ამასთან, არჩილის თანამეფისათვის, ანუ ვარაზ-ბაკურისათვის მისაღები პიროვნება. ახლა შემიძლია დავუმატო, რომ მირდატი ვარაზ-ბაკურის შვილი უნდა იყოს: ცხადია, მას შემდეგ, რაც მურვანოს/პეტრეს გამეფების საწადელი ვერ აისრულა, მამა შეეცდებოდა სხვა ძისათვის გაეკაფა გზა ტახტისაკენ. მართალია, ზემოთ დასახელებულ ვარაზ-ბაკურ ხიდარელის ორ ვაჟს შორის მირდატი არც ერთს არ ჰქვია, მაგრამ, მას ამ ნეშტთა შორის არც უნდა ვეძებდეთ. მირდატი, როგორც ხოსროვანთა ოჯახის შვილობილი და, შესაბამისად, მისი სრულუფლებიანი წევრი, თავის სამუდამო განსასვენებელს, რა თქმა უნდა, სამეფო დინასტიის საძვალეში ჰპოვებდა.

დაბოლოს, მკითხველის ყურადღება მივამჩნივ ერთ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად ცნობილ ფაქტს მივაპყრო: IV საუკუნის მეორე ნახევარში რომსა და ირანს შორის კონფლიქტის კონტექსტში ამიანე მარცელინე იხსენიებს ქართლის მეფე ასფაგურს, რომელიც სპარსელთა მხარდაჭერით სარგებლობდა. სპარსელები მას უპირისპირებდნენ ასევე ადგილობრივი წარმოშობის პოლიტიკურ ლიდერს – სავრომაკს.⁴³ ამ დაპირისპირების შედეგი

⁴² ქართლის ცხოვრება, გვ. 147.

⁴³ სახელ სავრომაკს ქართულ ისტორიოგრაფიაში სახელ საურმაგის ექვივალენტად მიიჩნევენ (გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ა. გამყრელიძემ და ს. ყაუჩიშვილმა. ტ. I. თბ. 1961, გვ. 162; მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, რ. მეტრეველი. საქართველოს ისტორია IV საუკუნიდან XIII საუკუნემდე. თბ. 2015, გვ. 27), ჩემი აზრით, სავსებით მართებულია. კონკრეტულად ეს სავრომაკი კი უნდა იყოს ქართლის სპასპეტი საურმაგი, რომლის სახელში ვახტანგ გორგასალი აღიზარდა.

იყო გარკვეული ღროთ ქართლის ორად გაყოფა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ ასფაგურს აიგივებენ მეფე ვარაზ-ბაკურთან.⁴⁴

სახელის (*ასფაგური ვარაზ-ბაკურის* ფონეტიკური ვარიაცია) და სხვა რეალიების გათვალისწინებით ეს თვალსაზრისი სავსებით მართებული ჩანს. ამ შემთხვევაში ჩემთვის ის საინტერესოა იმიტომ, რომ აღნიშნული იდენტიფიკაცია ვარაზ-ბაკურის შესახებ კიდევ ერთ საინტერესო დეტალს გვაწვდის: ასფაგურს (იგივე ვარაზ-ბაკურს) ჰყოლია ძე სახელად ულტრა, რომელიც ყოფილა სპარსელების მძევალი, რის გამოც ასფაგური იყო შებოჭილი თავის მოქმედებებში. აი, როგორ მოიხსენიებს ამ ულტრას ამიანე მარცელინე: „ეს უარყოფილ იქნა და სავრომაკი (როგორც წინათ ვთქვით) იბერიის სამეფოდან გამოძევებული თორმეტი ლეგიონითა და ტერენციუსითურთ გაიგზავნა უკან. მდინარე კიროსს რომ მიუახლოვდა, ასფაგური შეევედრა მას, როგორც ნათესავებმა ერთად ვიმეფოთო; იმ მიზეზით, რომ არც გადადგომა შეეძლო, არც რომაელთა მხარეს გადასვლა, რადგან მისი ძე ულტრა, აქამდე მძევლის წესით სპარსელებს ჰყავდათ“.⁴⁵

ყურადღებას იქცევს ასფაგურ/ვარაზ-ბაკურის ძის სახელი „ულტრა“: ის უცხოა იმდროინდელი ქართული სამეფო ონომასტიკონისათვის, რომელიც თითქმის სრულიად სპარსულია. ს. ყაუხჩიშვილი იმის გამო, რომ ამ სახელის მქონე პიროვნება ან უფლისწული არ ვიცით, ვარაუდობს: სახელი ძალიან დამახინჯებული უნდა იყოს.⁴⁶

არა მგონია, რომ აქ დამახინჯებასთან გვექონდეს საქმე. ეს უნდა იყოს რომელიღაც სპარსული ეპითეტ-სახელის თარგმანი ლათინურად. ულტრა ზომ ლათინურად *უმადლესს*, *საუკეთესოს* ნიშნავს. ქართველ უფლისწულს რომ ამგვარი შინაარსის ეპითეტ-სახელი ჰქონოდა, აბა რა გასაკვირია. ზემოთ უკვე სხვა შემთხვევებთან აღწერილი ვითარების გათვალისწინებითაც ის არის გასაკვირი, რომ ასფაგურ/ვარაზ-ბაკურის ძე ულტრას, ამ ეპითეტის გარდა, სხვა სახელი ან სახელებიც ჰქონოდა. სწორედ ამიტომ არ გამოვრიცხავ შესაძლებლობას, რომ ეს ულტრა იგივე მირდატია. ანუ არჩილის შვილობილი

⁴⁴ აქ შეიძლება არაერთი ნაშრომის დამოწმება. მივუთითებ მხოლოდ ერთს, ბოლოდროინდელ გამოცემას, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ გავრცელებული თვალსაზრისების კარგი ამსახველია: მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, რ. მეტრეველი. საქართველოს ისტორია IV საუკუნიდან XIII საუკუნემდე. თბ. 2015, გვ. 29.

⁴⁵ გეორგიკა. ტ. I, გვ. 130.

⁴⁶ გეორგიკა. ტ. I, გვ. 161, შენ. 179.

და, შესაბამისად, ვახტანგ გორგასლის მამა ულტრა/მირდატია.

ხიდარელების სახლი უნდა ყოფილიყო სიძლიერით მესამე საგვარეულო სამეფო სახლის და სპასპეტის სახლების შემდგომ. რომაელებისა და სპარსელების ზემოთ დასახელებულ კონფლიქტში, რომელსაც IV საუკუნის მეორე ნახევარში ჰქონდა ადგილი, სპასპეტის სახლი (სავრომაკ/საურმაგი) და ხიდარელები (ასფაგურ/ვარაზ-ბაკური) ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. თუმცა დაპირისპირება ქართლის არისტოკრატიულ საგვარეულოებს შორის ქვეყნის შემდგომი ბედისათვის სასიკეთო კონსესუსით დამთავრებულა: ხოსროვანებმა მირდატ ხიდარელი იშვილეს, ხოლო ამ უკანასკნელმა საკუთარი ძე ვახტანგი აღსაზრდელად მისცა სპასპეტის სახლს.

მიუხედავად იმისა, რომ დასმულ კითხვებზე პასუხი გავეცი, ბევრი საკითხი კვლავ დეტალიზაციას ითხოვს და შესაბამისი მასალა მოძიებულის მაქვს. განსაკუთრებით საინტერესოა ვარაზ-ბაკურის შესახებ არსებული ყველა ფაქტის თავმოყრა და მისი პორტრეტის ასე წარმოდგენა, რასაც ალბათ, უახლოეს მომავალში შევძლებ. ამ სტატიის დასასრულს კი ყურადღებას მკითხველს გავამახვილებინებ შემდეგზე: ვარაზ-ბაკური არის გვიანი ანტიკურობის ეპოქის ქართლის ორი უდიდესი მოღვაწის – პეტრე იბერიისა და ვახტანგ გორგასლის – დამაკავშირებელი რგოლი: პირველის მამაა, ხოლო მეორის – პაპა. პეტრე იბერი და ვახტანგის მამა მირდატი ნახევარძმები იყვნენ, ანუ პეტრე ვახტანგის ბიძა იყო. მირდატის საგვარეულო კუთვნილების გარკვევა სხვაგვარ შუქზე წარმოაჩენს პეტრე იბერიის გადაწყვეტილებას, არ დაბრუნებულიყო სამშობლოში. აქამდე ამ ნაბიჯის გადადგმის მიზეზს პირადად მე ვხედავდი მხოლოდ პეტრეს პიროვნულ მიდრეკილებაში ასკეტიზმისაკენ თუ ფილოსოფიური განსჯისაკენ. ეს აზრი ახლაც არ შემიცვლია, ოღონდ, მას შემდეგ, რაც ჩემთვის აშკარა გახდა, რომ ქართლის ტახტი ბიზანტიაში წარგზავნილი პეტრეს მაგიერ სპარსეთში მძევლად ნამყოფმა მისმა ნახევარძმამ ულტრა/მირდატმა დაიკავა, ფიქრი დავიწყე პეტრე იბერიის გადაწყვეტილების პოლიტიკურ კონტექსტში გააზრების აუცილებლობაზეც.

Mariam Chkhartishvili

**ON THE ISSUE OF VAKHTANG GORGASALI'S FAMILY
BELONGING AND SOME FACTS OF GEORGIAN CHOSROIDS'
HISTORY**

Summary

The aim of our paper is to establish some important facts of Georgian Chosroids' history and through the light of these facts identify aristocratic family to which Georgian King Vakhtang Gorgasali belonged.

In the scholarly literature the cessation of this royal dynasty is dated differently: according to some authors this happened already in the sixth century, according to others Chosroids were in power until ninth century.

Based on reinterpretation of all available data I have come to following conclusions: the family of Georgian Chosroids extinguished for inability to be reproductive, some members of this family had no male heir, while others were childless for various reasons. The last Georgian Chosroid King was Archil (c.a. 410s-430s) who also was childless. In "KartlisTskhovreba" Archil's successor the King Mirdat – the father of well-known Georgian King Vakhtang Gorgasali, is represented as Archil's son; but actually he was Archil's adopted heir. Thus, Mirdat was Chosroid on a ground of social contract between the royal dynasty and aristocratic family which I call house of Khidareli after their castle's name. Mirdat's biological father was King Varaz-Bakur who co-ruled with Archil.

The research reveals close genealogical links between famous Georgian ascetic Peter the Iberian and great Georgian King Vakhtang Gorgasali: Peter and Vakhtang's father were half-brothers. Thus, Peter and Vakhtang were uncle and nephew.

These are but a few facts I have established in this paper. Alongside with them there are presented considerations on various topics in the main text and extended footnotes.